

Вікторія Даценко,

*канд. політ. наук, доцент кафедри філософських і політичних наук,
Черкаський державний технологічний університет*

Ірина Назаренко,

викладач, Черкаський державний коледж харчових технологій та бізнесу

ОСНОВНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ГУМАНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ОСВІТИ

У статті досліджується вплив моралі, етики та естетики на економічну діяльність як обов'язковий атрибут соціального прогресу. Наголошується, що аналіз цього феномена допомагає глибше зрозуміти сутність епохи її соціальних перетворень. Соціально-моральні та етичні цінності виступають фундаментальним критерієм оцінки діяльності суспільства за оцінкою діяльності суспільства по забезпеченню і захисту громадянських і економічних прав його членів. У перехідний, кризовий період на порядок денний виступає питання про діалектичну єдність економічної ефективності та морально-етичних пріоритетів і соціальної справедливості.

Підкреслюється, що виникнення глобальних проблем свідчить про те, що стихійний спосіб розвитку економіки вже повністю вичерпав себе і необхідно піднятися до якісно нового рівня соціально-економічної інтеграції. Соціальні системи, в яких людина виступає лише засобом досягнення економічного інтересу, виявляються нежиттєздатними і, навпаки, зміцнюються і прогресують соціальні системи, які ставлять в центр економічного розвитку людину з її інтересами і потребами.

Ключові слова: *мораль, етика, естетика, соціальна справедливість, людиновимірність, філософія економіки.*

У сучасних умовах антроповимірність як філософсько-культурологічна проблема тісно пов'язана з проблемами збереження життя людини. Ця проблема набуває особливого значення в перехідні, кризові стани розвитку культури та суспільства, які спричиняють зрушення в розумінні антроповимірних характеристик людини. Вони характеризуються специфічною трансформацією, зміною відносин людей та їх нормативно-ціннісних систем: світоглядно-духовних, нормативно-етичних і правових вимірів; зміною ментальності, стереотипів поведінки, системи ідеалів.

Актуальність теми. *Саме людина є метою і критерієм економічного розвитку. Водночас від засвоєння людьми високої культури залежить і засвоєння ними новітніх технологій. Значно зростає індивідуальна відповідальність працівників за результати своєї економічної діяльності, адже дуже високою стає ціна дій людини у сфері виробництва. Лише через розвиток людських якостей і людських здібностей можна домогтися зміни всієї*

орієнтованої на матеріальні цінності цивілізації і використання її величезного потенціалу для поліпшення способу життя в техногенній цивілізації.

Мета дослідження визначається необхідністю аналізу впливу на економічну діяльність духовної культури, в першу чергу таких її атрибутивних елементів як моральна та естетична свідомість, соціальна відповідальність. Таким чином, треба показати, що економічна культура не є самостійним чинником розвитку суспільства, а духовна культура виступає одним із визначальних регуляторів економіки. За допомогою механізму мотивації, духовні цінності і норми культури дійсно регулюють економічну поведінку підприємця та є конкретним орієнтиром економічного вибору. Визначаючи політику економічного розвитку України необхідно також враховувати й соціокультурні, ціннісні особливості, що історично склалися в українській економічній ментальності.

Слід відзначити посилену атрибутацію економічної діяльності, визначити її чинники. Варто зазначити, що в умовах насичення ринку товарів естетичне освоєння виробництва набуло характеру економічної та соціокультурної необхідності. Тобто, естетичний принцип прекрасного стає одним з провідних принципів економічної діяльності.

Основна частина. Митрополит Питирим (1926–2004) вважав, що успішність економічних проектів залежить від вирішення програм трьох «Е». Це трикутний силогізм: етика, екологія, економіка. Кожна з цих програм перебуває в кризовому стані. Що треба зробити для виживання? Об'єднати науку, економіку, технологію і етику – така відповідь митрополита. При цьому технологія – це не техніка, хоч би як високо вона була, а філософія виробництва [1, с. 3].

Сьогодні економічному проекту має відповідати шлях від фундаментального наукового відкриття в більш абстрактну сферу філософії, соціології, моралі, естетики, ергономіки і психології. Тут він отримує оцінку і соціальну орієнтацію з позиції гуманістичних ідеалів, і, через політекономію і політику – до виробництва. Тобто підприємець повинен створювати такі економічні проекти, які за своїм принципом дії ставили б робітника в процесі праці в людські умови, розвивали б у нього інтелектуальні творчі якості, а не принижували б його до рівня простого функціонального виробничого елемента.

Найважливішим виміром людської діяльності залишається економічний. Саме економічні потреби суспільства викликають до життя і концентрують суспільну ініціативу. Домінуючу роль серед інших базових основ економіки відіграє власність. Почуття власності, володіння нею – важлива економічна риса людини, яка виражає її глибинну природу, є її атрибутивною якістю.

«Власність за природою своєю є начало духовне, – пише М. Бердяєв, – а не матеріальне... Зв'язок особи з власністю одухотворює її ставлення до матеріальної природи. Принцип власності пов'язаний із безсмертям особи, з правами її над матеріальною природою і після її смерті» [2, с. 304].

Право приватної власності – це, по суті, право на свободу, яка є основною якістю, що продукує власність, саме свобода, приватна власність,

вільний індивідуалізм підняв людину над загальноприйнятими економічними звичаями і традиціями, що й забезпечило бурхливий прогрес західного суспільства.

В основі поняття свободи лежать економічні відносини. Свобода відкриває можливості мислити і діяти в економіці самостійно, покладаючись на власний розум, совість і сили. Розвиток в індивіда усвідомлення значущості своєї автономності, своїх економічних прав і свобод відіграватиме все більшу роль у суспільному прогресі. Звільнення людини від нав'язуваних ззовні авторитетів, запропонованих «згори» способів мислення має власне економічне значення, сприяє активній продуктивній участі людини у сфері виробництва.

Економічна свобода є найважливішою складовою свободи взагалі, адже в економіці якнайповніша реалізація прав і свобод має важливе значення, саме її ідеали визначають політичне, економічне, соціальне і духовне життя суспільства. Жага до свободи – це наступна атрибутивна якість людини, викликана інститутом власності, перш за все, приватної, бо суть свободи і приватної власності з погляду їх економічного виміру збігаються.

Перехід до економічної свободи в Україні викликав цілу низку проблем, яких раніше не існувало. Ідеться, насамперед, про знаходження шляхів вирішення дилеми: «свобода – обмеження». Нічим не обмежена економічна свобода несе в собі заряд руйнації. Поступово в наше суспільство приходять розуміння того, що важливою є не свобода сама по собі, а свобода як умова і стимул економічного розвитку. [4, с. 240]

Сьогодні виявилось багато людей, не здатних використати економічну свободу для реалізації своїх інтересів. Та й у цьому немає нічого дивного, якщо зважити на спадок того суспільства, з якого ми всі вийшли. «Не доведи нам Боже жити в епоху змін», – говорили в давнину. І справедливість цієї застороги добре відчувається сьогодні. Наш власний досвід довів, що чим більше держава захищає людину від турбот і хвилювання, забезпечуючи їй спокійне життя, тим менше в неї свободи і тим важче їй адаптуватися до нових економічних умов. Досвід Європи свідчить: якщо всі зусилля соціальної політики держави направлені на те, щоб кожному людину вже з моменту її народження вберегти від усіх злигоднів життя, тобто коли стараються дуже сильно убезпечити людину від усіх змін долі, тоді не можна вимагати від людей, вихованих у таких умовах, щоб вони виявили повною мірою такі якості, як життєва сила, ініціатива, прагнення до досягнень у продуктивності та інші кращі якості, такі доленосні в житті нації.

Проте сьогодні стала очевидною вузькість суто техніко-економічних критеріїв оцінки економічної діяльності, які можуть правильно відображати кількісні та вартісні ефекти її застосування, але не охоплюють негативних впливів такої діяльності на природу і людину. Тому на перший план висувуються проблеми етики і соціальної відповідальності перед суспільством бізнесмена, спеціаліста.

Поява нових економічних проектів має бути оцінена не тільки з економічного, а й з морального погляду, тобто мова йде про етичні пріоритети

бізнесової діяльності, про осмислення її з позиції етичного знання, бо мораль являє собою певний зріз, аспект будь-якої діяльності людини, у тому числі й такої важливої для сучасності, як підприємницька, бізнесова. [4, с. 248, 263].

Але мораль як самосвідомість, саморозуміння – не служниця тієї чи іншої діяльності, а оцінка її. Завдяки своїй автономності вона може розвивати в людині здібності критичного осмислення процесів, які відбуваються, утвердити її позицію, протистояти тенденції розчинення, розпилення людської сутності в наступаючій комп'ютерній ері. Значення цього підходу постійно зростає, що дозволяє за його допомогою переборювати перекіс у бік технократичних підходів до розвитку науки, економіки, суспільства.

У зв'язку з цим сучасна філософія порушує питання про необхідність з'ясування спроможності науки, у тому числі й економічної, до внутрішнього самоконтролю, чи полягає гарантія гуманізму в самому занятті науковою діяльністю, чи сама наука не творить ні добра, ні зла, а вирішальне значення має та чи інша зовнішня сила, яка перебуває за межами установок і технології наукового пошуку як такого і яка регулює діяльність ученого, бізнесмена, спеціаліста.

У наш час, завдяки технічній могутності й ефективності, людина виявляється спроможною натворити багато як добра, так і зла. Одне неправильне рішення – і гинуть люди, матеріальні і духовні цінності. Існує колосальна диспропорція між скоєним і здатністю бути морально відповідальним. Цього можна уникнути тільки в тому разі, якщо науку та економіку вдасться поставити під суворий і гуманний контроль. Тому моральні параметри економічної діяльності ставлять нові вимоги і до моральної культури бізнесмена, підприємця, яка реалізується в усій структурі його діяльності, що вказує на її інтегративний та загальний характер.

Моральний досвід спеціаліста має постійно жити його моральний кругозір та інтуїцію, готовність робити добро, здатність регулювати свої вчинки. Тому і цінність його як фахівця вимірюється тим, наскільки його вчинки та дії відповідають загальнолюдським нормам поведінки, наскільки висока його культура спілкування в колективі. Адже успіх на виробництві на 90 % залежить від зазначених якостей фахівця і лише на 10 % від його професійної підготовки.

Формування моральної відповідальності бізнесмена неможливе без екологічних імперативів, а останні «запрацюють» на повну силу тільки тоді, коли вони перетворяться в імперативи моральні. Про це ж писав і відомий польський фантаст С. Лем: «Моральні канони мають патронувати наші подальші починання, бути в ролі порадників у виборі з багатьох тих можливостей, які пропонує їх виробник» [5, с. 55].

Науково-технічний прогрес, якщо він не спрямовується розумом і розвиненим почуттям обов'язку, веде до екологічних тупиків. Тому наступною складовою людинознавчої компетентності спеціаліста є екологічна. Бо

проблема запровадження справжніх ринкових відносин сама по собі є для нас дуже складною, а якщо додати до неї ще й невідкладність і необхідність включення у структуру ринку екологічного імперативу, то вона ще більше ускладнюється.

Виявити несприятливі екологічні наслідки впровадження в практику господарської діяльності тих чи інших виробництв може допомогти екологічна експертиза ще на рівні їх проектування. У такому разі ціна всього проекту буде в шість разів меншою порівняно з тією, яку ми маємо, «захищаючи» природу і людину після пуску об'єкта. Тому до складу економічних проектів поряд з техніко-економічним обґрунтуванням мають бути включені й соціально-екологічні. Ідеться про формування екологічної культури, котру можна інтерпретувати як особливого роду світоглядний «образ світу», відображення такого стану соціально-природних залежностей, який характеризує їх гармонійну єдність – раціональне освоєння людиною природної і соціальної діяльності й утвердження в цьому процесі своєї власної індивідуальності.

Суттєвим фактором, який фіксує соціальну відповідальність економічного проекту, що був би адекватним людським якостям, є його естетизація. На вибір того чи іншого економічного рішення мають впливати естетичні погляди і переконання підприємця, які входять до найважливіших детермінант розв'язання конкретної економічної проблеми.

Від рівня розвитку естетичної культури підприємця залежить свобода реалізації в професійній діяльності естетичних критеріїв оцінки, смаку, ставлення до праці. Якщо спеціаліст володіє достатньо великим обсягом естетичної інформації, якщо в нього розвинені навички творчої діяльності, якщо у своїй діяльності і поведінці він керується естетичними засадами, то його творчі інтереси і здібності, отримуючи естетичне наповнення, більш повно виражаються у структурі діяльності.

Не випадково однією з найважливіших оцінок рівня досконалості, якості й ефективності професійної діяльності спеціаліста є її естетична оцінка. Таке розуміння естетичних критеріїв характерне для великих учених і конструкторів – О. Антонова, Н. Бора, П. Капиці, А. Туполева. Зокрема генеральний авіаконструктор О. К. Антонов писав: «Найцікавіша частина нашої праці – це краса в техніці, частина зовсім не відділена від нашої праці. Мені здається, що у нас в авіації це відчувається особливо чітко – тісний взаємозв'язок між високою технічною досконалістю і красою. Ми чудово знаємо, красивий літак літає добре, а некрасивий погано, а то і взагалі не буде літати. Це не забобони. А зовсім матеріалістичне положення. Тут виникає своєрідний природний відбір усередині нашої свідомості. Протягом багатьох років складались якісь суто технічні, розрахункові та експериментальні, перевірені на практиці рішення. Володіючи цією, частково навіть підсвідомою інформацією, конструктор може іти часто від краси до техніки, від рішень естетичних до рішень технічних» [див. 6, с. 140].

Відомо, що при трансляції музики на виробництві протягом одної години продуктивність праці підвищується на 12–14 %. Контрольні виміри

показали, що за розумного дозування функціональна музика може відновлювати рефлекси, пригнічені виробничою втомою. Велика психологічна дія на людину такого естетичного фактора, як колір. Він може викликати різні емоційні реакції і думки: може заспокоювати і хвилювати, утішати, пригнічувати і веселити. В естетиці колір серед інших естетичних факторів займає одне з важливих місць. Раціональне пофарбування виробничих приміщень підвищує продуктивність праці до 16 %.

Усе викладене вище говорить про необхідність ґрунтовної естетичної підготовки фахівців-економістів, яка не тільки підвищує їхні творчі можливості, а й робить їх головною активною силою у розв'язанні важливих соціальних проблем. Тому стажування, які проводить компанія «Хітачі» у центрі Абіко (Японія), включають цілеспрямовану естетичну підготовку всього персоналу підприємства і, перш за все, спеціалістів-керівників. Є аналогічні програми й у Франції.

Гуманізація і естетизація економічної діяльності не можуть мати достатнього успіху, якщо не будуть враховані більш предметно ергономічні вимоги, які фіксують психофізіологічні якості людини та методи їх урахування у процесі економічної діяльності.

Виявлення людських резервів ергономікою підвищує ефективність функціонування техніки на 20 %, знижує кількість аварій і нещасних випадків на виробництві у 2–3 рази.

Значний вплив на економічну діяльність, її антропоцентричність має економічна ментальність. Народ України має свої національні самобутні риси, в силу яких його економічне життя не може не мати специфічних особливостей порівняно з іншими народами і країнами. Ментальність народу є досить вагомим чинником економічного розвитку. Національний фактор завжди присутній в економіці, він ніколи не зникає. Непересічне значення для формування й розвитку українського економічного менталітету мають фундаментальні цінності, які зберігаються і розширюються всім ходом і характером національної історії. Ці цінності містяться в національному характері народу, в його культурі, релігії, мові.

Актуалізація проблеми української ментальності зумовлена сьогодні необхідністю формування нової системи економічних цінностей, які були б зрозумілі народу, відповідали його вдачі, були здатні захопити й підбадьорити людей. Поки що формування нової системи світосприйняття, яка б забезпечувала єдність загальнолюдських і національних цінностей, у масовій свідомості членів сучасного українського суспільства відбувається надзвичайно повільно і з великими труднощами [8, с. 149].

Кризові виклики та посилення ринкової конкуренції підвищують вимоги до економічної діяльності, що потребує від фахівця спеціальної підготовки. Тому при підготовці фахівців-економістів недостатньо розвивати лише економічну компетентність. Готовність нашої системи економічної освіти до підготовки таких спеціалістів багато в чому залежить від відображення цих проблем у технічних і суспільних науках, від їх

синтезу. Сьогодні все більше зрозуміла необхідність єдності технічних і суспільних наук.

Дотримуватися консенсусу між ними може спеціаліст, який має високу не тільки професійну, а й гуманітарну освіту. Це з особливою гостротою ставить проблему *гуманітарної підготовки майбутніх спеціалістів*. Саме гуманітарне знання дає можливість подолати технократичне та вузькопрофесійне мислення, виховує особу, орієнтовану на загальнолюдські цінності, з розвинутим почуттям політичної та моральної відповідальності. Перемога культурологічного мислення бізнесмена над технократичним дозволила б зруйнувати авторитарно-відомчий стиль керування в суспільстві. Для цього потрібно поглибити гуманітарну орієнтацію спеціальної підготовки. Не випадково японський бізнес, у першу чергу, цікавиться не кваліфікацією спеціаліста, як у більшості країн, в тому числі і у нас, а його соціально-моральними якостями, його можливостями вписатися в групову роботу, його здібністю і готовністю працювати з повною віддачею сил. Кваліфікація ж буде формуватися по мірі навчання в процесі роботи. Тому японська система навчання і виховання орієнтована не тільки на формування спеціаліста, а перш за все, людини з визначеними моральними якостями, визначеною поведінкою і визначеною системою знань [7, с. 20].

Академік В. А. Легасов, генеральний конструктор Чорнобильського реактора, прийшов до такого парадоксального висновку: та техніка, якою наш народ пишається, яка фінішувала польотом Гагаріна, була створена людьми, які стояли на плечах Толстого і Достоевського. Люди, які створювали тоді техніку, були виховані на великих гуманістичних ідеях, на прекрасній літературі, на високому мистецтві, на прекрасному і правильному моральному почутті.

А в наступних поколіннях, що прийшли на зміну, багато інженерів стоять на плечах технарів, бачать тільки технічну сторону справи. Але якщо хтось вихований тільки на технічних ідеях, він може тиражувати техніку, вдосконалювати її, але не зможе створювати якісно нове, відповідальне [9, с. 116].

Висновки. Сьогодні економічному проекту повинен відповідати шлях від фундаментального наукового відкриття в більш абстрактну сферу філософії, соціології, моралі, естетики, економіки і психології. Тут він отримує оцінку та соціальну орієнтацію з позиції гуманістичних ідеалів і через економічну теорію і політику – до виробництва. Прогнозувати чи моделювати економічний розвиток країни неможливо без знань економічної культури, економічного менталітету українця, тобто, підприємець повинен створювати такі економічні проекти, які за своїм принципом дії ставили б робітника в процесі праці в людське становище, розвивали б у нього інтелектуальні творчі якості, а не принижували б його до рівня простого функціонального виробничого елемента.

Сучасні гуманітарні аспекти не завжди враховуються в сучасних економічних вузах, тому постає питання удосконалення економічної освіти.

Є два шляхи. Перший – це насичення навчальних програм гуманітарними курсами, проте досвід західних вузів свідчить, що отримані результати занадто скромні. Другий – перетворення економічної освіти на економіко-гуманітарну, тобто гуманітарного спрямування мають набути самі економічні знання. Враховуючи велику соціальну відповідальність підприємця перед суспільством, випускник ВНЗ, що не оволодів одним із детермінантів економічної освіти (економічної чи гуманітарної), не може бути фахівцем – економістом високого рівня.

Список використаних джерел

1. Пителир. Высокая честь. *Инженер*. 1992. № 2. С. 3.
2. Бердяев Н. А. Философия неравенства / сост., предисл. и примеч. Л. В. Полякова. Москва: ИМА-Пресс, 1990. 228 с.
3. Гегель Г. В. Ф. Работы разных лет: в 2 т. Москва: Мысль, 1970–1971. 668 с.
4. Іщенко М. П., Руденко І. І. Людина у Всесвіті і світовій цивілізації: монографія. Черкаси: видавець Чабаненко Ю.А., 2013. 458 с.
5. Лем С. Сумма технологии. Москва: Мир, 1979. 179 с.
6. Половинкин А. И. Основы инженерного творчества. Москва: Машиностроение, 1988. 368 с.
7. Макмиллан У. Японская промышленная система. Москва: Прогресс, 1988. 400 с.
8. Etika a ekonomika. Tomaszow Lubelski, katolicki uniwersitet Lubelskie Jana Pawla 11, 2010. С. 149–158.
9. Крылова Н. Б. Формирование культуры будущего специалиста. Москва: Высшая школа, 1990. 142 с.
10. Смовженко Т. С., Скринник З. Е. Українська людина в європейському світі: виміри ідентичності. Київ: УБС НБУ, 2015. С. 97–395.

References

1. Pitirim. Vysokaya chest. *Inzhener*. 1992. № 2. S. 3.
2. Berdyayev N. A. Filosofiya neravenstva / sost. predisl. i primech. L. V. Polyakova. Moskva: IMA-Press, 1990. 228 s.
3. Gegel G. V. F. Raboty raznykh let: v 2 t. Moskva: Mysl. 1970–1971. 668 s.
4. Ishchenko M. P., Rudenko I. I. Liudyna u Vsesviti i svitovii tsyvilizatsii: monohrafiia. Cherkasy: vydavets Chabanenko Yu.A., 2013. 458 s.
5. Lem S. Summa tekhnologii. Moskva: Mir. 1979. 179 s.
6. Polovinkin A. I. Osnovy inzhenernogo tvorchestva. Moskva: Mashinostroyeniye, 1988. 368 s.
7. Makmillan U. Yaponskaya promyshlennaya sistema. Moskva: Progress, 1988. 400 s.
8. Etika a ekonomika. Tomaszow Lubelski. katolicki uniwersitet Lubelskie Jana Pawla 11. 2010. S. 149–158.
9. Krylova N. B. Formirovaniye kultury budushchego spetsialista. Moskva: Vysshaya shkola, 1990. 142 s.
10. Smovzhenko T. S., Skrynnyk Z. E. Ukrainska liudyna v yevropeiskomu sviti: vymiry identychnosti. Kyiv: UBS NBU, 2015. S. 97–395.

Viktoriia Datsenko,
Candidate of Political Sciences,
Associate Professor at the Department of Philosophical and Political Sciences,
Cherkasy State Technological University

Iryna Nazarenko,
Lecturer, Cherkasy State College of Food Technology and Business

MAIN DETERMINANTS OF HUMANIZATION OF ECONOMIC ACTIVITY AND EDUCATION

Man is the goal and criterion of economic development. At the same time, the assimilation of the latest technologies by people depends on their assimilation.

The purpose of the study is determined by the need to analyze the impact on economic activity of spiritual culture, especially its attributive elements such as moral and aesthetic consciousness, social responsibility. Thus, it must be shown that economic culture is not an independent factor in the development of society, and spiritual culture is one of the defining regulators of the economy. Through the mechanism of motivation, spiritual values and norms of culture really regulate the economic behavior of the entrepreneur and are a specific guide to economic choice.

Determining the policy of economic development of Ukraine, it is also necessary to take into account socio-cultural, value features that have historically developed in the Ukrainian economic mentality.

Today, the economic project must correspond to the path from fundamental scientific discovery to a more abstract field of philosophy, sociology, morality, aesthetics, ergonomics and psychology.

The economic needs of society bring to life and concentrate social initiative.

The article examines the impact of morality and aesthetics on economic activity as a mandatory attribute of social progress. It is emphasized that the analysis of this phenomenon helps to better understand the essence of the era of its social transformation.

Socio-moral and aesthetic values are a fundamental criterion for assessing the activities of society to ensure and protect civil and economic rights of its members.

In the transition period, the crisis is on the agenda of the dialectical unity of economic efficiency and moral and aesthetic priorities and social justice.

It is emphasized that the emergence of global problems suggests that the spontaneous way of economic development has completely exhausted itself and it is necessary to rise to a qualitatively new level of socio-economic integration.

Social systems in which man acts only as a means of achieving economic interest are unsustainable and, conversely, strengthen and progress social systems that put at the center of economic development of man with his interests and needs.

Keywords: *morality, aesthetics, social justice, human dimension, philosophy of economics.*